

Considerații asupra unor forme ale verbului *a fi*: *sum* și *sunt*

Gheorghe Chivu*

Facultatea de Litere, Universitatea din București, Str. Edgar Quinet 5–7, Sector 1, 010017 București, România
Academia Română, Calea Victoriei 125, Sector 1, 010071 București, România

Despre articol

Istoric:

Primit 4 iunie 2018

Acceptat 9 iunie 2018

Publicat 7 octombrie 2018

Cuvinte-cheie:

limbă română literară

normă literară

forme verbale culte

sum

sunt

Rezumat

Istoria formelor verbale *sum* și *sunt*, introduse în scrisul literar de școala latinistă ardeleană, pune în evidență un proces sinuos de elaborare a unor norme de tip cult în cadrul românei literare moderne. Deloc linear, acest proces a fost influențat concomitent de două tendințe, nu totdeauna convergente, manifestate în scrisul românesc de la sfârșitul secolului al XVIII-lea până la începutul secolului al XX-lea: utilizarea unor forme culte, preluate din latină sau modelate după tipare latinești, respectiv revitalizarea unor fenomene lingvistice cu circulație regională, considerate moștenite din latină.

Propuse inițial ca rostiri literare, cele două forme au fost acceptate și utilizate mult timp ca grafii etimologizante corespunzătoare lui *sîm*, respectiv *suntu*, atestate în zone dialectale cu caracter conservator. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea (*sum*), respectiv în primele decenii ale secolului al XX-lea (*sunt*), cele două grafii au redevenit norme ortoepice, în condițiile predominanței tradiției fonologice în scrisul românesc.

I. Școala Ardeleană, cunoscuta mișcare iluministă, a urmărit, pentru prima dată în istoria culturii noastre scrise, în mod programatic, prin lucrări reprezentative pentru ortografie, gramatică și vocabular, normarea românei literare moderne.

A fost, în primul rînd, efortul remarcabil de a crea un alfabet propriu pentru scrisul românesc prin elaborarea și apoi prin impunerea unor norme ortografice bazate pe alfabetul latinesc, alfabet menit să ofere românei o „haină” care să-i facă evidentă originea romanică, dar și să îi asigure unitatea în planul formei scrise, unitate imposibil de obținut prin utilizarea alfabetului chirilic, care menținea divizarea teritorială a scrisului literar. Prin aspectul fonetic promovat pentru limba română de cultură cu ajutorul alfabetului latinesc se urmărea deopotrivă normarea rostirii literare, pentru care unii învățați cereau uneori evitarea vocalelor centrale și eliminarea unora dintre alternanțele consonantice, în încercarea de a păstra nemodificat radicalul unor cuvinte și de a pune în evidență și în acest mod structura lor morfologică. Prin înnoirea sistematică a lexicului literar, pentru a învinge „neajungerea” unei limbi ce trebuia să-și asume statutul de instrument elevat de difuzare a culturii laice moderne, erau promovate, alături de numeroase neologisme latinești și romanice, „vorbele de rădăcină”¹, lexeme moștenite, și derivatele pe baza acestora, create după tipare și cu afixe latinești.

Mai puțin importante pentru demonstrarea latinității limbii noastre, o serie de norme morfologice promovate de către cărturarii Școlii Ardelene vizau actualizarea, în perspectivă romanică, a unor forme specifice românei vechi (între acestea utilizarea infinitivului lung cu valoare verbală; v. Chivu, 2015, p. 183–190²), eliminarea unor omonimii flexionare (precum cea creată de identitatea formelor pentru persoanele 3 și 6 ale imperfectului; v. Gheție & Teodorescu, 1965, p. 87–101; 1966, p. 175–183), acceptarea unor modele latino-romanice (clasele de adjective și de adverbe terminate în *-e*, v. Avram, 1992a, p. 234–250, respectiv formațiile participiale în *-înd*, *-ind*, v. Avram, 1992b, p. 205–217) sau impunerea unor forme verbale de tip cult (precum *sum* și *sunt*).

* Adresă de corespondență: gheorghe.chivu@gmail.com.

¹ Formularea apare în Iorgovici (1799/1979, p. 79 *passim*).

² Pentru exemple și bibliografie, vezi și Nedelcu (2013).

Istoria ultimelor două forme verbale citate, grafii sau/și rostiri, pune în evidență un proces sinuos de elaborare a unor norme de tip cult în cadrul românei literare moderne, proces legat indisolubil de mișcarea latinistă ardeleană. Deloc linear, după cum vom încerca să arătăm în paginile următoare, acest proces a fost influențat concomitent de două tendințe nu totdeauna convergente: utilizarea unor forme culte, preluate din latină sau modelate după tipare latinești, respectiv revitalizarea unor fenomene lingvistice cu circulație regională, manifestate în scrisul românesc literar de la sfârșitul secolului al XVIII-lea pînă la începutul secolului al XX-lea.

*

II.1. Autorii *Dicționarului tezaur al limbii române*, singura lucrare destinată marelui public în care este consemnat *sum*, notează lapidar, fără nici o ilustrare, că „formele *sum, sunt, suntem, sunteți* s-au introdus în limba literară de școala latinistă” (DA 1934, p. 113, s.v. *fi*), formularea fiind reluată, cu redactare aproape identică, în *Micul dicționar academic* (MDA 2002, p. 410, s.v. *fi*).

În citatul pe care l-am extras din *Dicționarul Academiei*, Sextil Pușcariu făcea, desigur, referire în primul rînd la principala gramatică ce ilustra latinismul academic (Cipariu, 1869/1987, 1876/1992), în care *sum* era recomandat ca formă de bază a „verbului substantiv” *a fi* și în descrierea morfologică, și în exemplele ilustrative pentru sintaxă (Cipariu, 1869/1987, p. 274; 1876/1992, p. 19, 21, 71, 83, 206, 214). Sextil Pușcariu cunoștea însă cu certitudine atestările pe care forma în discuție le avea în scrierile anterioare ale învățatul blăjean (Cipariu, 1854; 1855; 1866).

Timotei Cipariu preluase și acceptase, în lucrările amintite, o formă întîlnită constant în scrieri ale latinistilor ardeleni începînd de la sfârșitul secolului al XVIII-lea pînă în vremea sa³.

În 1794, *sum* (scris сѡм) fusese notat de două ori într-un text beletristic, numit în mod curent *Istoria amerii*, inclus în *Calendariul* românesc tipărit cu litere chirilice la Viena⁴: „eu *sum* numai o față ignorantă”, „eu *sum* secură” (p. 33). Paul Iorgovici, considerat a fi alcătuitorul *Calendariului* și traducătorul *Istoriei amerii* (Ursu, 1963, p. 283–291; Chivu, 2002a, p. 90), consemnează forma și în Iorgovici (1799/1979), scriind-o tot cu litere chirilice: „*sum*, esci, este; *sum*, es, est; *sein*; *sânt*, ești, este” (p. 69).

Petru Maior (1819) utilizează și el forma *sum*, în coloana imprimată cu litere latine și ortografie etimologizantă din programaticul *Dialog pentru începutul limbei română*, tipărit la Buda ca anexă la *Orthographia Romana sive Latino-Valachica* și reluat nemodificat (chiar cu aceeași paginație) în *Lexiconul românesc-latinesc-unguresc-nemțesc* din 1825: „*sûm* (sunt) incredentiatu” (p. 54, 58)⁵. (În coloana imprimată cu litere chirilice, lui *sûm* în corespundea сѡм.) În 1825, în textul propriu-zis al *Lexiconului* de la Buda, *sûm* este înregistrat ca echivalent al lui *sînt* sub vocea *escu*: „*Escu*. Macedo-Valachice, *sûm*. V<ide> *sûnt*” (p. 206)⁶. Iar un an mai târziu, Ioan Alexi (1826) nota forma *sûm* înaintea lui *sînt* în paradigma de indicativ prezent a verbului *a fi*: „jo *sûm, sînt*, ego *sum* vel *escu*” (p. 81).

Forma *sum* (ortografiată *sûm*, începînd cu anul 1819, în multe dintre scrierile alcătuite cu alfabet etimologizant), prezentă în lucrările lingvistice cu caracter programatic ale reprezentanților mișcării iluministe transilvănene⁷, pătrunsesse și în alte texte tipărite dincolo de munți, dar și în unele dintre cărțile destinate școlii apărute în epocă la sud și la est de Carpați. În aceste din urmă surse, lui *sum* (respectiv *sûm*) prezent în cărțile imprimate cu litere latine și ortografie etimologizantă, i se alătură (mai rar, în gramatici

³În exemplele pe care le reproducem în paginile următoare, pasajele extrase din surse scrise cu litere chirilice sau cu alfabet de tranziție au fost transcrise interpretativ, în vreme ce fragmentele preluate din texte imprimate cu alfabet latin în manieră etimologizantă au fost reproduse ca atare, pentru a nu anticipa asupra rostirii formelor scrise *sum*, respectiv *sunt*.

⁴Vezi, pentru text, transcrierea publicată în Chivu (2002a, p. 91–98).

⁵Pentru ediția modernă a fragmentului citat, vezi Fugariu (1983, p. 608, 609) și Maior (1976, p. 303, 306).

⁶În articolul *sînt, a fi, fostu* la care se face trimitere, *sum* este din nou prezent în redactarea primului sens al cuvîntului-titlu: „1) *sum*: lenni (vagyok): Jenn, (ich bin). séu: existo: exiftiren, Jenn, Jich besinden” (p. 686), dar forma aparține acum, în opinia noastră, limbii latine. (În reproducerea fragmentului anterior am respectat semnele ortografice și punctuația existente în *Lexicon*.)

⁷Utilizarea lui *sum* în *Calendarul* vienez din 1794 face doar în aparență excepție de la această constatare, întrucît, prin publicarea traducerii intitulată *Istoria amerii*, a fost urmărită deopotrivă promovarea unui nou tip de text beletristic și ilustrarea unei atitudini speciale față de forma unei scrieri literare. Vezi, pentru acestea, Chivu (2002b, p. 149–158).

scrise cu caractere chirilice sau cu alfabet de tranziție) *сѣм*, *сѣм* sau *сѣмѣ*.

Astfel, Samuil Micu folosește forma *sum* în *Cartea către cler și popor* (Micu, 1824, p. 10). Ioan Alexi considera, în Alexi (1826), că *sûm* este formă de referință pentru flexiunea verbului *a fi*: „io *sûm* vel sânt” (p. 77; vezi și p. 81). În același an, Nicolao Maniu Montan includea forma între exemplele ilustrative pentru limba română scrise cu litere latine în Maniu Montan (1826): „Eu *sûm* Domnul Dumnezeuul tûu” (p. 34), „acum *sûm* cu o ȕi mai a própe de mórte” (p. 36). Seulescu îl plasa pe *sîm* (scris *сѣм*) după *sînt*, în seria formelor de indicativ prezent 1 singular ale verbului *a fi*: „*sânt* și *sâm*, *îs*, *escu*” (Seulescu, 1833, p. 102). În 1848, Petru Maller Câmpeanu, autor ardelean stabilit la Iași⁸, îl includea pe *sîm* (scris, ca și la Seulescu, *сѣм*), recomandat ca primă formă: „eu *sâm* (sânt)” (Maller Câmpeanu, 1848, p. 93). În același an, Ioan Codru Drăgușanu, autodidactul transilvănean devenit, pentru un timp, profesor la Ploiești, constata, în *Rudimentele gramaticii române*, manual destinat începătorilor, comentînd „studiele limbistice” ale unui enigmatic filolog latinist, G.M.F. (?), că forma *sîm* (ortografiată *сѣмѣ*) face parte din paradigma „clasică” a verbului *a fi* (Codru, 1848, p. 69). Nicolau Bălășescu, originar din sudul Transilvaniei, cunoscut ca mitropolitul Nifon, scria, în *Gramatica română* tipărită, tot în 1848, la Sibiu, în primul rînd pentru seminariști: „românii în vorbire întrebunțează des *îsû* și *sû* (*sum*), în loc de *sânt*; ba am auzit *esc*, *esci*, *este*, *estem*, *esteți*, *estû*” (Bălășescu, 1848, p. 105)⁹, iar doi ani mai tîrziu îl recomanda și el pe *sîm* (scris *сѣм*) în *Elemente de Grammatică română pentru școlarii începători*, manual apărut de această dată la București: „eu *sâm* (*escû*, *îsu*)” (p. 56; vezi și p. 74, 76). Iar, în 1860, Gavriile Munteanu îl cita pe *sum*, alături de *sunt*, *sû* și *escû* (Munteanu, 1860, p. 48), în *Partea etimologică* (adică *morfologică*) a unei *Gramatici române* redactate „pentru clasele gimnasiali inferioari”, tipărită la Brașov.

Forma *sum*, notată în astfel de texte datorate latiniștilor ardeleni, respectiv unor autori transilvăneni sau moldoveni influențați de concepția lingvistică a celor dintîi, a avut un ecou limitat în textele românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Timotei Cipariu, care o recomanda în prima *Gramatică academică a limbei române* (București, 1869), a evitat-o în scrierile sale nonlingvistice¹⁰, iar A.T. Laurian și I.C. Massim nu au selectat-o, ca formă recomandabilă (s.v. *fire*), în *Dicționarul limbei române*, proiectul primului dicționar academic, tipărit între 1871 și 1877 (Laurian & Massim, 1871).

Învățații latiniști și adepții lor (în primul rînd juriștii, funcționarii publici și jurnaliștii)¹¹ au apelat totuși la *sum* (posibil chiar în conversații de tip academic), întrucît B.P. Hasdeu, adversar convins al latinismului, utilizează frecvent forma, aparent cu intenție stilistică, în *Duduca Mamuca* (și în varianta acesteia *Micuța*), respectiv în *Orthonerozia sau Trei crai de la răsărit*¹². Șarjînd, se pare, o anumită manieră de exprimare¹³, învățatul filolog plasează forma în vorbirea personajului principal al nuvelei, student în drept, și în aceea a lui Vladimir Aleșchin-Uho, jurnalist: „*sum* prea rumen la față” (p. 154, 227), „Nu *sum* în stare! Nu *sum* frumos!” (p. 197)¹⁴. Iar în piesa de teatru numită *Orthonerozia*, *sum* este utilizat, cu aceeași funcție de caracterizare prin limbă a personajului, în scrisoarea pe care Numa Consule, personajul prin care este șarjat latinismul, i-o trimite lui Hagi-Pană: „eu nu *sum* emptore, io *sum* procu” (Hasdeu, 2003, p. 223),

⁸Petru Maller tipărise la Buda, în 1832, o *Grammatică hungarico-valachică*, destinată școlii (Maller, 1832).

⁹În fragmentul citat, scris ca întreaga carte cu litere chirilice, singur *sum* este imprimat cu litere latine. Nu este exclus, de aceea, ca autorul să indice aici nu o formă flexionară românească, ci un echivalent (sau un etimon?) latinesc pentru (*î*)*sû*.

¹⁰Forma *sum*, evitată în *Jurnal* (scris, este drept, în 1836), în *Scrisorile din Italia* (datele 1852) și în *Memorii* (redactate în 1855) (Cipariu, 1972), apare o singură dată într-un discurs, pregătit în 1863 pentru Dieta de la Sibiu: „io nu *sum* atît de comunist...” (Cipariu, 1984, p. 141).

¹¹Cercetarea textelor juridice și administrative, respectiv a publicațiilor periodice apărute în a doua jumătate a secolului al XIX-lea va scoate, foarte probabil, la lumină informații suplimentare asupra utilizării formei verbale *sum*, știut fiind că cele două domenii ale culturii scrise (justiția și administrația) s-au aflat sub o puternică influență latinistă.

¹²Referirile la cele două texte sînt făcute prin intermediul edițiilor alcătuite de Ion Șeulean (Hasdeu, 1973), respectiv de Stancu Ilin și I. Oprișan (Hasdeu, 2003).

¹³În *Duduca Mamuca*, Hasdeu (1973) introduce chiar o referire directă la Timotei Cipariu, într-un pasaj atribuit eroului principal, Toderița N.N.: „Voiști oare, cetitoriule, ca să te iubească sexul sau, cum zice d-l Cipar, sepsul frumos?” (p. 127).

¹⁴A se vedea, pentru alte atestări ale lui *sum*, p. 155, 156, 157, 162, 184, 185, 188, 191, 195, 197, 199, 208, 211, 215, 216, 230.

„Io, Peregrine Pannonie, *sum* antica classicitate, Roma avitica” (p. 243).

Ardelenii mai puțin instruiți vor fi folosit și ei forma *sum*, evident sub influența școlii și datorită prestigiului avut în zonă de mișcarea latinistă, de vreme ce Teofil Frâncu și George Candrea au consemnat-o, în 1888, în vorbirea moșilor de pe valea Hălmagiului („Verbul *a fi* se aude în următoarele forme: *is, sum, sânt, sânt, escū, estū*; aceste două din urmă se aud în comuna Țebea, iar *sum* se aude pe valea Hălmagiului, pe când *mi-’s* se aude numai în părțile inferioare ale Zărandului”, Frâncu & Candrea, 1888, p. 78), iar V.E. Ardelean a introdus-o în textul poeziei intitulată *Marșul redactorilor „Tribunii”*, scrisă în 1903, imediat ce cunoscuta revistă sibiană și-a încetat apariția: „*sum* agitator”¹⁵.

*

II.2. Datele prezentate în paginile anterioare confirmă valabilitatea constatării formulate, în 1934, de către Sextil Pușcariu: *sum* a fost o normă morfologică de tip savant, introdusă în româna literară de către reprezentanții mișcării latiniste, la sfârșitul secolului al XVIII-lea. (Această normă nu trebuie confundată cu *sum*, folosit rar, tot de latiniști¹⁶, în deceniile de mijloc ale secolului al XIX-lea, ca urmare a „reabilitării” și scrierii etimologizante a lui *sem*, rostit acum *săm*, vechea formă de indicativ prezent persoana I plural a aceluiași verb *a fi*.)

Consemnat pentru prima dată în texte imprimare cu alfabet chirilic, în cadrul cărora principiul fonologic era dominant¹⁷, *sum* (scris **сѡм**) corespundea, desigur, în jurul anului 1800, unei norme ortoepice reale, identice în mod firesc cu rostirea formei gramaticale latinești din care provenea¹⁸. Începând cu anul 1819 și pînă la abandonarea etimologismului ca principiu ortografic dominant în scrierea românească cu litere latine, *sum*, cu varianta grafică *sŭm*, a corespuns însă ortoepic lui *sîm*. (Utilizatorii grafiei *sum/sŭm*, cunoscînd, desigur, forma **сѡм**, propusă de Paul Iorgovici, au interpretat-o, foarte probabil, în spiritul scrisului etimologizant.) Indică pentru prima dată această rostire grafia **сѡм**, existentă în coloana cu litere chirilice din *Dialogul pentru începutul limbii române* (p. 54, 58), și o confirmă atît modul de notare a formei în gramaticile imprimare cu litere chirilice sau cu alfabet de tranziție, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în Moldova și Țara Românească (**сѡм, сѡм** sau **сѡмѣ**), cît și o formulare explicită datorată lui Timotei Cipariu: „în *sum*, *u* se pronunță oscur, ca **ѡ**” (Cipariu, 1854, p. 148; 1876/1992; 1869/1987, p. 46). Sub influența grafiei, influență aproape normală în cultura românească, în care scrisul chirilic, scris de tip fonologic, avusese o tradiție îndelungată, rostirea *sum*, atestată de textele lui Iorgovici, reapare, după 1860, atît în vorbirea unor intelectuali mai mult sau mai puțin apropiați de latinism¹⁹, cît și, dacă informațiile furnizate de Teofil Frâncu și George Candrea sînt exacte²⁰, în vorbirea locuitorilor din sate de pe valea Hălmagiului.

Avînd deci, mai mult de un secol, o istorie și o evoluție sinuoase (rostire și/sau grafie), *sum*, normă cultă cu eco limitat chiar în lucrările cu caracter lingvistic ale latiniștilor, dispare practic din limba literară la începutul secolului al XX-lea.

Alternanța dintre *sum* și *sîm* în textele transilvănene și prezența exclusivă a lui *sîm* în gramaticile tipărite în Moldova și în Țara Românească²¹ pun în evidență, dincolo de diferențele existente între scrisul

¹⁵Informația ne-a fost comunicată de Gavril Scridon, iar textul integral al poeziei urma să apară în cadrul notelor ce însoțeau o ediție a operei lui G. Coșbuc proiectată să apară după 1990, la Chișinău.

¹⁶A se vedea, spre exemplu, atestarea existentă în 1842, în Laurian (2002, p. 164), și aceea din Cipariu (1972, p. 133).

¹⁷Vezi, pentru abaterile de la acest principiu, Chivu (2000b, p. 100–105).

¹⁸Vezi Chivu (2000a, p. 434–435). Forma *sum* era utilizată, de altfel, de Paul Iorgovici exclusiv pentru persoana I singular a indicativului prezent.

¹⁹Atestările formei *sum* extrase din *Duduca Mamuca* (și *Micuța*), respectiv din *Orthonerozia* pot fi, în ciuda intenției ironice a autorului, un argument în favoarea acestei afirmații. Vezi și Cipariu (1869/1987, p. 275): „Persoana I sing., deși se pronunță în două moduri [*sum*, *-su*], e tot numai o formă *sum*, lat. *sum*, cu diferență că aici *-m* finale latin se pronunță au nu se pronunță. ... *Sum* însă astăzi se aude mai rar și cu **ѡ** în loc de *u*...”

²⁰H. Tiktin se îndoieste de veridicitatea informației privitoare la prezența lui *sum* în vorbirea oamenilor simpli, de vreme ce alătură formei extrase din monografia alcătuită de Teofil Frâncu și George Candrea un semn de întrebare. Vezi Tiktin (1906, p. 624, s.v. *fi*).

²¹Textele lingvistice publicate în această ultimă provincie, în care este notat *sîm*, sînt alcătuite de către autori originari din

etimologizant și cel cu litere chirilice, respectiv de o posibilă evoluție internă (*sum*, împrumut morfologic din latină, a putut fi rostit *sîm*, în lucrările datorate latiniștilor, prin „românizare” fonetică²²), existența, în epoca de început a românei literare moderne, a unei încercări de revitalizare a unor forme considerate „clasice”, mai apropiate de latină²³, notate în textele vechi și înregistrate în variantele dialectale conservatoare ale dacoromânei.

Învățații Școlii Ardelene îl cunoșteau desigur pe *sîm*, forma de indicativ prezent persoana 1 singular, din graiul bănățean²⁴, din unele graiuri transilvănene și din dialectul aromân²⁵. Timotei Cipariu constata și el că forma „încă tot se mai aude în gura poporului din Transilvania pe alocurea” (Cipariu, 1866, p. 141)²⁶. Iar Gh. Săulescu, dacă nu acceptase, cumva, în *Gramatica* din 1833, o normă ardelenescă sub influența lui Petru Maller Câmpeanu, întâlnește, foarte probabil, aceeași formă în texte vechi alcătuite în colțul nord-estic al țării²⁷.

Deși reprezenta, la nivelul limbii române, rezultatul unei evoluții fonetice diferite (*sîm* din unele graiuri dacoromânești și din aromână apăruse sub influență sud-slavă²⁸, în vreme ce forma omonimă existentă în graiurile nordice și în vechile noastre texte era o variantă fonetică a lui *sîmt* < *sînt*), forma *sîm* pentru indicativ prezent 1 singular a fost considerată, foarte probabil, atât de Petru Maior, cât și de Gh. Seulescu, continuatoare a formei latinești *sum*. Timotei Cipariu nota, de altfel, în *Elemente de limbă după dialecte și monumente vechi*, că *sîm* este formă „originară” (p. 148)²⁹, după ce alți învățați latiniști, precum Ioan Codru Drăgușanu, o consideraseră „formă clasică” (p. 69). (*Sum*, prezent ca formă cultă în limba română, a fost înregistrat, în spațiul sudic al Romaniei, în Calabria, fiind considerat o continuare firească a formei gramaticale latinești corespunzătoare; v. Rohlfs (1968, p. 540).)

*

III.1. Forma *sunt* a fost considerată, ca și *sum*, o normă cultă, „introdusă în limba literară de școala latinistă” (DA 1934, p. 113, s.v. *fi*), iar atestările consemnate în texte susțin această afirmație.

Primele consemnări ale lui *sunt*, utilizat inițial doar pentru persoana 3 plural indicativ prezent a verbului *a fi*, trimit, ca și în cazul lui *sum*, spre cele două tipărituri de la sfârșitul secolului al XVIII-lea datorate (sau doar atribuite) lui Paul Iorgovici. În *Calendarul vienez* din 1794, în textul traducerii numite în mod curent *Istoria amerii*, apar forma „clasică” *sunt* (scrisă сѢНТ): „mijlociri *sunt* de a repara” (p. 30) și forma analogică *sunteți* (scrisă сѢНТЕЦИ): „de vină *sunteți* voi”, „voi *sunteți* un moștean bogat” (p. 28), „voi *sunteți* un om onest” (p. 30), „voi *sunteți* nește oameni” (p. 32), „*sunteți* a nu ve putea întoarce” (p. 33). Iar în *Observații de limba rumânescă*, tipărite la Buda, în 1799, numărul atestărilor pentru *sunt* și *suntem* crește

Transilvania.

²²Vezi, pentru această ipoteză, Chivu (2000a, p. 434–435), p. 434–435.

²³Pentru acest subiect, vezi detalii la Gheție (1967, p. 221–223).

²⁴Petru Maior nu va fi avut știință de consemnarea lui *sîm* în *Anonymus Caransebesiensis* (vezi Chivu, 2008, p. 117), întrucât textul a fost descoperit de B.P. Hasdeu, la Budapesta, abia în anul 1871, iar primele extrase din el (fără ca acestea să conțină și intrarea *sêm – sum*) au fost tipărite în 1891 (vezi Hasdeu, 1891, p. 1–48). Cf. Ivănescu (1980, p. 628), unde se afirmă că *sum* utilizat de Petru Maior era o particularitate dialectală bănățeană. (Savantul ieșean a reluat aici o idee formulată prima dată în Ivănescu (1944, p. 131–132).)

²⁵Vezi, pentru aceasta, consemnarea făcută în *Lexiconul de la Buda*, s.v. *escu*, reproducă anterior, prin care *sum* este considerat „macedo-valachice”.

²⁶Forma *sîm*, provenită din *sîmt* în fonetică sintactică, a fost consemnată însă, ca formă de persoana a 3-a plural, în zona centrală a Transilvaniei, în timpul anchetelor pentru ALR 1972: h. 2157).

²⁷*Dicționarul limbii române* consemnează existența unor variante *sîm*, *sîm* (DA 1934, p. 113, s.v. *fi*), desigur, în urma cercetării textelor vechi sau a cunoașterii vorbirii locale.

²⁸Potrivit cercetărilor de dialectologie modernă, *sîm*, preluat din sîrbă sau din bulgară, este prezent atât în meglenoromână (vezi Atanasov, 1984, p. 528 și 2002, p. 250), cât și în istroromână (Sirbu & Frățilă, 1998, p. 271; Kovačec, 1998, p. 78). Forma a fost înregistrată, cu puține atestări, și în dacoromână, în Banat (ca influență sîrbească), în Muntenia și în Dobrogea (ca influență bulgărească). Vezi ALR 1972, h. 2156.

²⁹August Scriban considera și el că *sîm* este descendent direct al unei forme latinești, întrucât, în Scriban (1939), s.v. *sînt*, *fost*, *a fi*, notează: „lat. *sîm*, *sîmus*, *sînt* [cl. *sum*, *sûmus*, *sunt*] de unde s-au făcut *sîm* [azi *sînt*], *sem* [apoi *sîntem*, azi *sîntem*], *set* [apoi *sînteți*, azi *sîntéți*], *sînt*”. Vezi, pentru aceeași opinie, Fugariu (1983, p. 608, nota b).

semnificativ: „Mai toate de cătră frig *sunt* îmbrăcate cu vesminte” (p. 1), „*sunt* noauo bune au ba” (p. 3), „în limba noastră *sunt* fundate” (p. 14), „Cu aceste particule *sunt* împreunate cuvintele” (p. 15), „Vorbele *sunt* semnele preceptului minții” (p. 21), „cuvintele *sunt* semnele arbitrare” (p. 21); vezi pentru *sunt* și p. 18, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 34, 37, 73, 74, 77, 79, 80, 81, 82, 88, 89, 90, 92; „*Suntem* siluiți a da unui nome mai multe înțelesuri” (p. 22), „Noi *suntem* auzitorii legiei” (p. 90). Forma *sînt*, specifică nu doar vechiului scris românesc, ci și scrierilor chirilice alcătuite în epocă, apare în *Observații* doar în patru contexte, foarte probabil ca urmare a unor „scăpări” ale tipografului sub presiunea normei uzuale în scrisul vremii: „Cele mute *sînt* și mai tare la trup” (p. 1), „Aceste toate la toți *sînt* cunoscute” (p. 8), „acum *sînt* cu sîrbii” (p. 13), „sum, esci, este; sum, es, est; sein; *sînt*, ești, este” (p. 69).

Forma verbală propusă de Paul Iorgovici este înregistrată, sub grafia *sûnt*, de Gheorghe Constantin Roja, în *Măiestria ghiovăsirii românești cu litere latinești*, apărută la Buda, în 1809 (p. 43). Este consemnată, ca formă de indicativ prezent 3 plural, și în *Cântare despre începutul și starea de astăzi a românilor*, tipărită cu litere latine, tot la Buda, sub semnătura lui I. Theodorovici Nica, în 1813 (p. 1, 5). Este notată, cu aceeași valoare morfologică și cu aceeași formă grafică (*sûnt*), la Vasile Gergely de Csokotis, în *Omu de lume*, Viena, 1819 (p. VII, 1, 8, 70).

Forma *sunt* (scrisă și *sûnt*) este utilizată, în 1819, de Petru Maior, în coloana imprimată cu alfabet etimologizant din *Dialog pentru începutul limbei română*, anexa la *Orthographia Romana sive Latino-Valachica*, dar în acest text corespunde deopotrivă indicativului prezent 3 plural și 1 singular al verbului *a fi*: „precum si în scripturile lor se vede, *nu escu (sûnt)* fôră indoelă” (p. 54), „doă *sunt* pareri le inventațiilor” (p. 55), „multe cuvente ... *nu sunt* în limba latină” (p. 56), „limbile a queste *sunt* cuscite la olaltă, érô de limba latină ... *sunt* străinate” (p. 57)³⁰.

Formelor *sunt* și *sûnt*, menținute la republicarea *Dialogului* lui Petru Maior ca parte introductivă pentru *Lexiconul românesc-latinesc-unguresc-nemțesc* din 1825, li se alătură, în corpul dicționarului budan, mai multe atestări: „*sûnt*, șeđu” (p. 2)³¹, „Escu. Macedo-Valachice, sum. V. *sûnt*” (p. 206), „*sûntu*, a fi, fostu”, „*sûntu* de faciê”, „*sûntu* depărtatu”, „*sûntu* în lôntru”, „*sûntu* întră quariiva”, „*sûntu* preste quineva” (toate pe p. 686), „nu *sûntu*” (p. 687). În pasajele scrise cu litere chirilice din ultimele două scrieri amintite, *Dialogul* și *Lexiconul*, lui *sunt*, respectiv *sûnt* îi corespund fără excepție grafii cu ius (СЪНТ) sau cu ier mare (СЪНТЪ)³².

Forma *sunt*, scrisă de această dată doar fără semn diacritic, este consemnată și în *Dicționarul românesc, latinesc și unguresc*, tipărit sub oblăduirea lui Ioan Bobb (tom II, Cluj, 1823, p. 428–429). Samuil Micu folosește și el forme cu *u* fără semn diacritic în *Cartea cătră cler și popor* (Oradea, 1824; *sunt*, p. 9, 12; vezi și *suntem*, p. 14, *sunteți*, p. 6, 7). Nicolao Maniu Montan (1826) notează *sûnt* (3 pl., p. 25, 26, 41), *sunt* (p. 41) și *suntem* (p. 42). Ioan Alexi îl consemnează pe *sûnt* ca formă pentru persoanele 1 singular și 3 plural, în *Alexi* (1826): „jo sùm vel *sûnt*” (p. 77), „jo sùm, *sûnt*, ego sum ..., ei *sûnt*, illi sunt, elle *sûnt*, illæ sunt” (p. 81). Iar Timotei Cipariu utilizează forma *suntu* (3 pl.) în *Ecloga* ce apărea în 1833, la Blaj (p. 4).

În Muntenia, Ion Heliade Rădulescu, după ce editează, în 1839, în *Curier de ambe sexe, Observațiile de limbă rumânească* ale lui Paul Iorgovici³³, acceptă și el, desigur sub influența învățatului bănățean³⁴, în locul lui *sînt* (scris СЪНТЪ sau СЪНТ) forma *sunt* (3 pl., scrisă în periodurile II, III și IV ale *Curierului*, tipărite cu alfabet de tranziție, СЪНТ; II, p. 84, 86, 91, 351, 352, 358, 375; III, p. 169, 190; IV, 31, 33). În periodul V și apoi în periodul VI ale *Curierului de ambe sexe*, când alfabetul de tranziție lasă locul celui latinesc, forma, trimițând în continuare la indicativul prezent 3 plural, este scrisă *sunt* (V, p. 2, 31, 83, 245;

³⁰ Trimiterile se fac la paginile textului republicat la începutul *Lexiconului de la Buda*. Vezi și ediția modernă a *Dialogului*, realizată de Florea Fugariu (în *Maior*, 1976).

³¹ Forma *sûnt* era prezentă în același context și în prospectul dicționarului lui Samuil Micu, tipărit la Buda, în anul 1814.

³² Vezi și *Chivu* (2000a, p. 431–437).

³³ Ediția publicată în 1939, cu alfabet de tranziție, în *Curier de ambe sexe*, periodul II, nr. 6, p. 82–118, a fost tipărită și în *Curierul românesc* din același an (nr. 55, 56, 61, 65, 67, 72).

³⁴ Gh. Ivănescu considera și el (*Ivănescu*, 1980, p. 665) că Ion Heliade Rădulescu a scris *sunt* și *suntem* sub influența lui Paul Iorgovici.

VI, p. 85, 90).

După 1860, grafia *sunt* este recomandată deopotrivă de *Gramateca limbei române* (București, 1869) scrisă de Timotei Cipariu: „*suntu*, –su” (I, p. 274) și de *Dicționarul limbei române* al lui August Treboniu Laurian și Ioan C. Massim: „indic. prezente: ... *su* sau *sunt* sau *suntu*; în urmarea acestei forme d'în pers. III pl. s'au formatu dupo analogi'a verbeloru de conjugationea III ... *suntu*, *suntemu*, *sunteti*” (I, p. 1240), ambele lucrări normative tipărite sub egida Academiei, dar și de *Regulele ortografice ale limbei române, adoptate de Ministeriul Instrucțiunii Publice și al Cultelor* (București, 1871): „*sântu*” (p. 5).

Textele literare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea vor accepta treptat norma ortografică academică, *sunt* continuând să fie însă normă ortografică explicită și la începutul secolului al XX-lea³⁵.

*

III.2. Ca și *sum* (scris în primele sale atestări *сѣм*), forma verbală *sunt* (scrisă inițial *сѣнт*) a fost deci introdusă în scrisul românesc de către Paul Iorgovici, prin *Calendarul românesc* din 1794 și prin *Observații de limba rumânească*, din 1799, ambele forme ilustrând, foarte probabil, date fiind regulile scrisului chirilic, dar și valoarea morfologică specifică, rostiri modelate după formele verbale latinești pe care le reproduceau.

După 1800, *sunt*, scris de această dată cu litere latine în diverse maniere ortografice (*sunt*, *sünt*, *sünt*, *sünt*), este consemnat constant în scrierile iluminiștilor ardeleni și bănățeni. Iar după 1840, forma a fost acceptată, sub influența latiniștilor, și în scrieri elaborate și imprimate dincoace de munți, devenind, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, după generalizarea scrisului cu litere latine, normă ortografică oficială.

Coexistând cu *sent* și *sint* (literele vocalice din aceste forme erau însoțite adesea de semne diacritice: *sënt*, *sënt*, *sënt*; *sînt*, *sînt*, *sînt*), prezente în numeroase texte contemporane scrise sau imprimate cu litere latine (între acestea două lucrări normative importante, *Elementa linguae Daco-Romanæ sive Valachicæ*, Viena, 1780; ediția a II-a, Buda, 1805, respectiv *Lexiconul românesc, latinesc, unguresc, nemțesc*, Buda, 1825), și avînd drept corespondent în grafia chirilică, uneori chiar în scrieri datorate acelorași autori, forme cu ier (*сѣнт*) sau cu ius (*сѣнт*)³⁶, *sunt* (*sünt*, *sünt*, *sünt*(*ŭ*), *сѣнт*) a fost în mod evident, pe tot parcursul secolului al XIX-lea, grafie etimologizantă, în care *u* (*ŭ*, *ŭ* sau *ŭ*) nota o vocală centrală.

Constată explicit existența acestei rostiri Ion Heliade Rădulescu, în notațiile lămuritoare asupra alfabetului latin adoptat în periodul V al *Curierului de ambe sexe*: „Mai vedem iară că (*u*) și (*i*) adesea, înaintea consoanelor nasale (*m*) și (*n*), se pronunță pe nas, ca (*ŭ*) slavon, precum ... *sunt* ca *sânt*” (p. VIII). Timotei Cipariu făcea de asemenea precizarea, în *Principie de limbă și de scriptură* din 1866, că *sunt* din scrisul cu litere latine se pronunță „cu *u* oscur ca *ŭ*” (p. 148–149). Iar autorii *Regulelor ortografice ale limbei române, adoptate de Ministeriul Instrucțiunii Publice și al Cultelor* din 1871 notau și ei că „accentul circumflex (^) pus deasupra vocalelor plenisune [în forme de tipul *süntu*] arată că aceste vocale trebuie a se pronunța atunci cu un ton nasal, echivalente vocalei cirilice *ŭ*” (p. 5).

Devenită treptat, în deceniile de început ale secolului al XX-lea, rostire literară sub influența grafiei, *sunt* a continuat să alterneze mult timp cu forma etimologică, *sînt*³⁷.

Înregistrată pentru prima dată la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în două texte datorate bănățeanului Paul Iorgovici, forma *sunt* (scrisă *сѣнт*), coexistînd cu *sum* (scris *сѣм*) și avînd exact valoarea morfologică din limba latină³⁸, pare indisolubil legată de modelul latinesc promovat de reprezentanții Școlii Ardelene. La cumpăna secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, *suntu* (scris inițial cu litere grecești, apoi în 1813, la Mihail Boiagi, cu litere latinești) apare însă în mai multe scrieri aromânești, apărute la Viena, la Veneția sau la Buda (Boerescu, 2002, p. 136–137). Consemnează forma verbală *suntu*, specifică aromânei (Papahagi, 1963, p. 659–660, s.v. *hiu*), Constantin Ucuta, în *Nea paidagogia*, abecedar din 1797 (*σβυτς*, p. II, 7, 40),

³⁵Vezi *Regule ortografice, Glosar*, Institutul de arte grafice „Carol Göbl”, București, 1904, p. 14.

³⁶A se vedea exemplele culese cu litere latine, reluate, explicativ, cu grafie chirilică în ortografiile vremii, dar mai ales textele culese pe coloane paralele, cu alfabet etimologizant și cu grafie chirilică, din *Dialogul pentru începutul limbei române* al lui Petru Maior, respectiv din introducerea *Lexiconului* de la Buda.

³⁷În Pușcariu & Naum (1941, p. 69), se face constatarea că „în rostirea obișnuită se aud forme cu *â* în loc de *u*, deci *sânt*, *sântem*, *sânțeți*, *sânt*”.

³⁸Forma *sum* corespundea persoanei 1 singular indicativ prezent, iar *sunt* persoanei 3 plural.

Daniil Moscopoleanu, în *Eisagogiki didaskalia* (= *Învățătură introductoare*), din 1802 (p. 3), și Mihail Boiagi, în *Grammatiki romaniki itoi Makedovlahiki*, din 1813 (p. 68, 132, 136, 226).

Va fi preluat Paul Iorgovici forma *sunt* din limba latină? Va fi acceptat o particularitate a vorbirii românilor sud-dunăreni, pe care o cunoștea din contactele avute cu reprezentanții comunităților aromânești din Buda și din Viena, în încercarea de a crea o normă literară prin punerea la contribuție a unor fapte lingvistice cunoscute din variante istorice ale românei? (Petru Maior opina în 1819, în *Orthographia Romana* că limba literară pe care doreau să o creeze latiniștii ardeleni „trebuie să fie potrivită cu natura limbii române și să cuprindă toate dialectele acestei limbi”, p. IV.) Sau îl va fi descoperit pe *sunt* într-unul din graiurile locale vorbite în zona Banatului?³⁹

Oricare dintre răspunsurile sugerate mai sus are șansa de a fi adevărat. Corelând informațiile de care dispunem, considerăm însă că, exact ca în cazul lui *sum*, latiniștii ardeleni vor fi crezut că *sunt*, propus de Paul Iorgovici după model latinesc, este foarte probabil o formă „clasică”, păstrată din latină în aromână, respectiv în graiuri dacoromânești cu caracter conservator (deși forma dialectală în discuție, *sunt(u)*, corespunde în realitate nu formei latinești *sunt*, ci unei transformări fonetice accidentale—transformarea lui *î* din *sintu* în *u* prin asimilare vocalică regresivă).

*

IV. Analiza întreprinsă în paginile anterioare argumentează ideea că *sum* și *sunt*, forme verbale culte, apărute în scrisul literar românesc în același timp, în texte de la sfârșitul secolului al XVIII-lea datorate lui Paul Iorgovici, au avut o istorie și o evoluție similare.

Propuse inițial ca rostiri literare modelate după limba latină, cele două forme verbale au fost acceptate, dar și reinterpretate de majoritatea învățaților ardeleni, impunându-se rapid în scrisul cu litere latine ca grafii etimologizante, înainte de a redeveni, de data aceasta sub influența grafiei cu litere latine (în condițiile tradiției fonologice a scrisului românesc), norme de rostire literară.

Istoria celor două forme verbale culte este similară și în ceea ce privește punerea lor în relație cu rostiri dialectale ce au putut părea conservatoare, *sîm*, respectiv *suntu*, pe care latiniștii ardeleni le-au considerat (în mod eronat) reminiscențe ale unor forme moștenite din limba latină.

Bibliografie

A. Izvoare

*** *Lexicon românesc, latinesc, unghuresc, nemțesc*, Buda, 1825.

*** *Regule ortografice*, Institutul de arte grafice „Carol Göbl”, București, 1904.

*** *Regulele ortografice ale limbei române, adoptate de Ministeriul Instrucțiunii Publice și al Cultelor*, București, Imprimeria Statului, 1871.

Alexi, I. (1826). *Grammatica Daco-Romana sive Valachica*, Viennæ.

Bălășescu, N. (1848). *Grammatică română pentru seminarii și clase mai înalte (Grammatica Daco-Romana)*, Sibiu.

Bobb, I. (1823). *Dicționarul românesc-latinesc și unghuresc*, II, Cluj.

Chivu, Gh. (ed.) (2008). *Dictionarium Valachico-Latinum, primul dicționar al limbii române*, Editura Academiei Române, București.

Cipariu, T. (1850). *Elemente de Grammatică română pentru școlarii începători*, București.

Cipariu, T. (1854). *Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi*, Blaj.

Cipariu, T. (1855). *Compendiu de Gramateca limbei române*, Sibiu.

Cipariu, T. (1866). *Principie de limbă și de scriptură*, Blaj.

Cipariu, T. (1869/1987, 1876/1992). *Gramateca limbei române*, Partea I. *Analitica*, Partea a II-a. *Sintetica*, București, vol. I, II (ed. modernă de Carmen Pamfil, în T. Cipariu, *Opere*, I–II, Editura Academiei Române, București)

Cipariu, T. (1972). *Jurnal*, ediție Maria Protase, Editura Dacia, Cluj-Napoca.

Cipariu, T. (1984). *Discursuri*, ediție Ștefan Manciulea, Ion Buzași, Editura Dacia, Cluj-Napoca.

³⁹Unul dintre autorii *Tratatului de dialectologie românească* (Neagoie, 1984, p. 262) îl consemnează pe *sunt* în Banat, dar forma a fost înregistrată și în graiuri din sudul și din centrul Transilvaniei (vezi Zdrenghea, 1948, p. 195–197; ALR 1972, hărțile 2156, 2157, 2158). Facem abstracție de înregistrarea formei *sunt* în puncte izolate din Muntenia, Dobrogea, centrul Moldovei, care, chiar dacă ar fi vechi (fapt puțin probabil), nu ar fi fost cunoscute lui Paul Iorgovici.

- Codru I.G. (1848). *Rudimentele gramaticii române*, București.
- Frâncu, T. & Candrea, G. (1888). *Românii din Munții Apuseni (Moții)*, București.
- Fugariu, F. (ed.) (1983). *Școala Ardeleană*, II, Editura Minerva, București.
- Hasdeu, B.P. (1891). *Anonymus Lugosbiensis. Cel mai vechi dicționar al limbii române, după manuscriptul din Biblioteca Universității din Pesta*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, nr. VI, p. 1–48.
- Hasdeu, B.P. (1973). *Duduca Mamuca. Din memoriile unui student*, ediție Ion Șeulean, Editura Dacia, Cluj-Napoca.
- Hasdeu, B.P. (2003). *Opere*, IV. *Dramaturgia*, ediție Stancu Ilin, I. Oprișan, București.
- Heliade Rădulescu, I. (1828/1980). *Gramatică românească*, Sibiu; ediție Valeria Guțu Romalo, Editura Eminescu, București.
- Iorgovici, P. (1799/1979). *Observații de limba rumânească*, Buda; ediție Doina Bogdan-Dascălu, Crișu Dascălu, Editura Facla, Timișoara.
- Laurian, A.T. (2002). *Tentamen criticum*, ediție Katalin Dumitrașcu, Editura Universitaria, Craiova.
- Laurian, A.T., Massim, I.C. (1871). *Dicționarul limbii române*, [I], București.
- Maior, P. (1819). *Orthographia Romana sive Latino-Valachica*, Buda.
- Maior, P. (1976). *Scieri*, II, ediție Florea Fugariu, Editura Minerva, București.
- Maller, P. (1832). *Grammatica Hungarico-Valachica*, Buda.
- Maller Câmpeanu, P. (1848). *Grammatică românească*, Iași.
- Maniu Montan, N. (1826). *Orthoepia Latina, Latino-Valachica, Hungarica, Germanica et Serbo-Valachica*, Cibinii.
- Micu, S. (1824). *Cartea câtră cler și popor*, Oradea.
- Micu, S. & Șincai, Gh. (1780, 1805/1980). *Elementa linguae Daco-Romanæ sive Valachicæ*, Viena, Buda; ediție Mircea Zdrenghia, Editura Dacia, Cluj-Napoca.
- Munteanu, G. (1860). *Grammatică română pentru clasele gimnaziale inferioare*, [I]. Partea etimologică, Brașov.
- Seulescu, G. (1833). *Grammatică românească*, Iași.

B. Lucrări de referință

- ALR 1972 = *Atlasul lingvistic român*, Serie nouă, VII. *Verbul*, [București], 1972.
- Atanasov, P. (1984). *Meglenoromâna*, în *Tratat de dialectologie românească*, Scrisul Românesc, Craiova, p. 476–550.
- Atanasov, P. (2002). *Meglenoromâna astăzi*, [București].
- Avram, M. (1992a). *Cultisme adverbiale cu sufixul -e în limba română*, în *Studii de morfologie a limbii române*, Editura Academiei Române, București, 2005, p. 234–250.
- Avram, M. (1992b). *Din istoria formațiilor participiale moderne în -ând, -ind*, în *Studii de morfologie a limbii române*, Editura Academiei Române, București, 2005, p. 205–217.
- Boerescu, P. (2002). *Din istoria formelor grafice sunt, sint, sent și a variantelor acestora cu semne diacritice*, în „Limba română”, vol. LI, nr. 4–6, p. 133–141.
- Chivu, Gh. (2000a). *Este sunt o simplă grafie latinizantă?*, în „Limba română”, vol. XLIX, nr. 3, p. 434–435.
- Chivu, Gh. (2000b). *Grafiile etimologizante în scrisul chirilic românesc din jurul anului 1800*, în Ion Coteanu. *In memoriam*, Editura Universitaria, Craiova, p. 100–105.
- Chivu, Gh. (2002a). *Cei doi excesuri a amerii – o <istoriolă> romantică într-un calendar de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în „Limbă și literatură”, vol. I–II, p. 91–98.
- Chivu, Gh. (2002b). *Un experiment literar și lingvistic la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în „Comunicările Hyperion”, Filologie, nr. 11, p. 149–158.
- Chivu, Gh. (2015). *Normă ideală – normă reală în scrisul literar de la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Infinitivul lung*, în: *Variația lingvistică: Probleme actuale*, I. *Gramatică, Istoria limbii române, filologie, dialectologie*, Editura Universității din București, p. 183–190.
- DA 1934 = *Dicționarul limbii române*, tomul II, partea I, F–I, București, 1934.
- Gheție, I. (1967). *I. Heliade Rădulescu și selecția cuvintelor românești «clasice»*, în „Limba română”, vol. XVI, nr. 3, p. 221–223.
- Gheție, I. & Teodorescu, M. (1965). *Asupra desinenței -u a pers. 3 pl. a imperfectului indicativ*, în „Studii și cercetări lingvistice”, vol. XVI, nr. 1, p. 87–101.
- Gheție, I. & Teodorescu, M. (1966). *Asupra desinenței -u a pers. 3 pl. a indicativului imperfect*, în „Studii și cercetări lingvistice”, vol. XVII, nr. 2, p. 175–183.
- Ivănescu, G. (1944–1945). *Probleme capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, vol. XI–XII.
- Ivănescu, G. (1980). *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iași.
- Kovačec, A. (1998). *Istrorumunjsko-brvatski rječnik (s gramatikom, tekstovim)*, Pula.
- MDA 2002 = *Micul dicționar academic*, II, D–H, Editura Univers Enciclopedic, București, 2002.
- Neagoe, V. (1984). *Subdialectul bănețean în Tratat de dialectologie românească*, Scrisul Românesc, Craiova, p. 240–284.
- Nedelcu, I. (2013). *Particularități sintactice ale limbii române în context romanic. Infinitivul*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, [București].
- Papahagi, T. (1963). *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, Editura Academiei Române, [București].

- Pușcariu, S. & Naum, T. (1941). *Îndreptar și vocabular ortografic*, ediția a III-a, revăzută și completată, Editura Cartea Românească, București.
- Rohlf, G. (1968). *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, [II], *Morfologia*, [Torino].
- Scriban, A. (1939). *Dicționarul limbii românești*, Institutul de arte grafice „Presa Bună”, Iași.
- Sîrbu, R. & Frățilă, V. (1998). *Dialectul istroromân, Texte și glosar*, Editura Amarcord, Timișoara.
- Tiktin, H. (1906). *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, II, Bukarest.
- Ursu, N.A. (1963). *Un calendar istoric-literar publicat de Paul Iorgovici*, în „Limba română”, vol. XII, nr. 3, p. 283–291.
- Zdrenghea, M. (1948). *Analogii în conjugarea verbului auxiliar a fi*, în „Dacoromania”, nr. XI, p. 195–197.